

Türk ynanjynda yrymlar we onuň döreyşi barada

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Türk ynanjynda yrymlar we onuň döreyşi barada TÜRК İNANÇ SİSTEMİNDE “İRİMLAR” VE KÖKENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Türkler ve İslamiyet meselesi incelenirken Türklerin İslam medeniyeti ve İslam medeniyetinin Türkler üzerinde ki etkileri gibi iki önemli konunun derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle Türklerin İslam’dan önceki inanış, düşünüş ve yaşayışları hakkında bilgi edinmeli ve İslam ile birlikte ne gibi değişikliklere uğradığı tespit edilmelidir. Aynı düşünceden yola çıkarak Türklerin İslamlaşmasından önce ve sonra İslam âleminin nasıl bir vaziyette bulunduğu ve ne gibi bir istikamette yol aldığı da bu konu içerisinde tartışılmalıdır. Bu görüş ve düşüncelere sahip olmaksızın Türklerin İslam dünyasındaki mevkileri ile İslamiyet’i hangi şartlarda kabul ettikleri anlaşılamadığı gibi Türk-İslam tarihinin takip ettiği gelişme de anlaşılamaz (Turan, 2002:290).

Burada şunu ifade etmek gerekir ki evrensel bir din olma özelliği taşıyan İslamiyet bütün evrensel dinlerde olduğu gibi ortaya çıkmış olduğu coğrafyanın ve toplulukların dışına çıkma isteği sergilemiş ve sadece bir ırka veya ulusa bağlı kalmayarak başka ırktan insanların da kendisine katılmasına izin vermiştir. Tabi bu özelliğiyle Türkler gibi dışarıdan kabul ettikleri farklı milletlerin daha önceden sahip olduğu birtakım inanç ve uygulamalarını da kendi evrensellik tabiatı içinde barındırma özelliğini göstermiştir. Bütün ilahi dinler gibi İslam dini de kendinden öncekileri “eksik” veya “bozulmuş” olarak kabul etmiş fakat kendinden önceki kültürlerde bulunan birtakım öğretileri yeniden şekillendirerek bünyesinde barındırmıştır. Aslında bu durum

sadece İslamiyet ile sınırlı değildir. Dünyanın değişik yerlerinde araştırmalarının sonuçlarından anlaşıldığına göre ister yerel ister evrensel olsun hiçbir din saf ve katıksız değildir. Belki bazı dönemlerde batıl olarak nitelendirilen fakat o milletin bir önceki inancıyla kesin alakalı olan bu öğretiler “halk inancı” denilen kavramı ortaya çıkarmıştır. Burada belirtmek gerekir ki insanların günlük hayatında sergiledikleri inanç ve uygulamalar iman edilen dinin resmi öğretilerine uysa da uymasa da dini olarak nitelendirilmektedir (Ünal, 2007: 97-100).

İrim Kelimesi ve Anlamı

İçinde yaşadığı toplumun inandığı din ile çokta alakalı olmayan fakat kesinlikle tarihi temelleri olan halk inanışlarına Türkmenler “**ırım**” demişlerdir ve bu terim neredeyse “hurafe” ile aynı manada kullanılmıştır. Manasında, geçmişten günümüze taşınan örf ve adetler ile gündelik yaşamda alışıla gelmiş uygulamaları barındıran “ırım ” sözcüğü esasen “ır” yani bir şeye inanmak fiilinden türetilmiştir. Gündelik yaşamlarında, halk inanışlarını adet ya da gelenek ile ayrılmaz bir bütün olarak telakki eden Türkmenler ayrıca onları sosyal düzenin bir unsuru olarak kabul etmişlerdir. Altay, Abakan, Teleüt ve Kırgız Türklerinde “fal” anlamında genel olarak Orta Asya Türk Lehçelerinde ise halk inanışı veya hurafe manasında kullanılan ırımların Türk dünyasına en önemli katkısı Sovyet baskısı döneminde ortaya çıkmıştır. **Kendilerine uygulanan asimilasyon politikası karşısında atalarından devraldıkları bu kültürel mirasa sıkı sıkıya sarılan Türkmenler bu sayede milli benliklerini koruma yolunda önemli bir adım atmışlardır.** (Gökçimen, 2010:149/154).

Geçmişten gelen derin kültür ile elde edilen çok önemli tecrübeler sayesinde sosyal bir kontrol mekanizması olarak adeta topluma yön veren halk inanışlarının en önemli özelliği milli olmasıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere ortak köklerden gelen bu inanışlar milli olma özelliğini Sovyet baskısı altındaki Türk yurtlarında en çarpıcı şekilde göstermiş sadece

Sosyalist düzende değil bu düzen yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türk devletlerinde de sosyal düzeni sağlamak adına neredeyse dinden daha etkili olmuştur. Tarihin derinliklerinden süzülerek gelen ve o kültüre ait belli bir birikim sonucu ortaya çıkan halk inançları bundan dolayı değişmezlik özelliği de taşır. Çoğu zaman onu oluşturan din gibi asıl etkenlerin unutulduğu fakat bıraktığı izlerin inanç adı altında o toplumda şekil değiştirerek uzun süre yaşadığı halk inançları bu manada köken itibarı ile meçhul bir görüntü sergilemektedirler (Tatlılıoğlu, 2000:153).

Kazak coğrafyasında birçok hastalığın iyesini kovmak için söylenen sözler ve anlatılan mitik efsanelerle birlikte kamçı ile vurmak, ateş ile tütsülemek, duman salmak, güneşin batışını gözetleyip oturmak gibi yapılan birçok hareket esasen baksı (kam) geleneği ile alakalıdır. Bunlardan başka Geleneksel Türk inancından kaynaklanan yeni doğan aya selam verme, ay ışığının uyuyan insanların yüzüne düşmesine engel olma, güneşe dik bakmamak, ateşe tükürmemek gibi inançlar ve bunlarla ilgili anlatılar. Ayrıca yeşil bitkileri koparmamak, eşikte oturmamak, geceleri suyun üstünü açık bırakmamak, el ile mezarlığı göstermemek gibi halk arasında bugüne kadar unutulmadan gelen batıl inanışların nereden geldiği bilinmeden sıkı sıkıya uygulanmaya devam etmesi o ilk başlardaki güçlü inanışların yeni inanç sistemindeki etkisini göstermesi manasında son derece önemlidir (İbrayev, 2006:8-9).

Bu gün Türk-İslam coğrafyasının büyük bir bölümünde dini ile alakası olmadığı halde din ile alakalıymış gibi gerçekleştirilen adet ve geleneklerde genellikle etkin olan unsur Orta Asya'dan gelen Şamanizm'dir. Bunlardan bazıları toplumun yaşadığı inanç açısından zararsız bir şekilde örf ve âdet haline gelerek dini inançlarla alakasını kaybederken büyük bir kısmı ise İslam dininin mukaddesatındanmış gibi kabul görmüş o toplumda yaşanan İslamiyet'in saflığını lekelediği için hurafeler şekline dönüşerek dini yapı üzerinde önemli tahribatlara da neden olmuştur. İslam dininin gerçek

öğretilerinden habersiz olan halk kitlesi ise uzun yıllar boyunca kendilerine rehberlik edecek aydın din alimleri bulamadığı için manevi ihtiyaçlarını din perdesi altındaki bu eski inançların kalıntılarıyla tatmin etmeye mecbur kalmıştır. Üfürükçülük, kocakarı tedavileri, mezarlardan medet ummak, nezir olarak paçavralar bağlamak gibi batıl inançlar bu manevi ihtiyaçları karşılamak adına ortaya çıkan hurafelerden sadece bazılarıdır (İnan, 1998:278-279).

Türk inanç sistemi üzerine yoğun araştırmaları olan Abdulkadir İnan'ın da eski Türkçede fal anlamına gelen "ırk" sözcüğü ile kök bakımından alakalı olduğunu ifade ettiği ırımlar temel olarak iki kaynaktan ortaya çıkmışlardır. Bunlardan birincisi halkın örf adet ve geçmiş yaşamı iken diğeri ise dindir (Gökçimen, 2010:149-150). Bu cümleden yola çıkarak şunu ifade etmek gerekir ki İslam'dan önceki Türk kültüründen gelerek bugün Türk-İslam coğrafyasında halen varlığını sürdüren ırımların tamamını incelemek oldukça geniş ve kapsamlı bir çalışmayı gerektireceğinden bu makalede yalnızca Geleneksel Türk inanç sistemi içerisinde günümüze ulaşan bazı örnekler üzerinde durulacaktır.

Kök Tengri (Gök Tanrı) inancıyla ilgili Irımlar

İslam'dan önceki Türklerde hakim olan din Gök Tanrı dini idi. Bozkır kavimlerinca kabul edilen bu inançta tek yaratıcı olarak görülen Gök Tanrı aynı zamanda dinin merkezinde yer alırdı. Türk topluluklarında kurbanlar sunulan kutsal varlıkların başında ve hepsinin üstünde gelen Gök Tanrı bu dini sistem içerisinde o denli köklü bir geçmişe sahiptir ki, Türklerin Tanrı ile ilişkilerinin başladığı tarih Türk din tarihinin de başlangıcı kabul edilir (Güngör, 2002:261).

Geleneksel Türk inancında Gök Tanrı tam iktidar sahibi idi ve aynı zamanda semavi bir özellik de taşımaktaydı. Bundan dolayıdır ki vesikalarda çok kere Gök Tanrı adı ile zikredilmiştir. Gök Tanrı dini yerleşik kavimlerden daha çok avcı, çoban ve hayvan besleyen kütlelere mahsus bir dindir

(Kafesoğlu, 1980:55-56). Bu inançla ilgili olarak Türklerde çok eskiden beri çeşitli ayinlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu ayinler sırasında büyük davullar çalınmakta, rakslar yapılmakta ve kurbanlar sunulmaktaydı (Kocasavaş, 2002:328).

Geleneksel Türk dini içerisinde yer alan ve en köklü adetlerden biri olarak kabul edilen kurban geleneği kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Önceleri ruhlar için kesilen kurbanlar günümüzde şükran ve kefarete kurbanlarına dönüşmüştür. Bu gün İslam kültüründe olduğu gibi İslam öncesi Türk kültüründe de Tanrı rızası için kesilen kurbanlar çiğ yada pişirilerek komşulara dağıtılır ve misafirlere ikram edilirdi. Burada dikkat çeken husus şudur, Gök Tanrıya sundukları kurbanı kutsal sayan Türkler onun kemiklerini kırmayı uygun görmemiştir ve bu âdet bugün Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde uygulanmaya devam etmektedir (Güngör, 2007:3-4).

Kansız kurban olarak da adlandırabileceğimiz inanç ise bugün Anadolu'nun her köşesinde yaygın olarak gördüğümüz ağaçlara çaput ve bez bağlama geleneğidir. İnsanlar çeşitli dilek ve isteklerinin yerine gelmesi amacı ile söz konusu bez ve çaputları kendi kutsal bildikleri ağaçlara bağlamaktadırlar. Burada ağaçlara bağlanan bezler onu bağlayan kişinin vücudunun bir parçasını sembolize etmektedir, basit bir bez parçası olarak algılanmamıştır (Güngör, 2007:6).

Bu kansız kurban geleneğine bir başka örnek Batı Türkistan'da karşımıza çıkmaktadır. Bölge de yaptığı incelemeler esnasında Semerkant yakınlarındaki "Çoban Ata" tepesinde yapılan bir dini törene rastlayan Abdülkadir İnan, törenden sonra oradakilerin ağaçlara paçavra bağladığını ve bundan dolayı bölgedeki mezarların çevresinin paçavralarla dolu olduğunu ifade etmiştir. Tören esnasında orada bulunan bir Özbek' ten mezarlara bağlamak için paçavra bulunmazsa boncuk yahut atın yelesinden, kuyruğundan bir kıl bırakılmasının da adet olduğu bilgisi alınmıştır. Üzerindeki Sanskritçe Buda formülü ile yazılmış ifadelerden Buda heykeli olduğu anlaşılan fakat bölge

halkı tarafından taşa dönüşmüş bir veli olarak kabul edilen ve “Hocai Sengi Hak” olarak isimlendirilen bir heykel etrafında kurbanlar kesildiği, paçavralar bağlandığı hatta kadınların çocuk sahibi olmak için bu heykelin yanındaki kavak ağacı altında dua ettikleri de İnan tarafından ifade etmiştir. Bu durum Hicretin birinci asrından beri İslam memleketi olmuş Türkistan’da hala Geleneksel Türk inancının izlerinin sürdüğünü göstermektedir (İnan, 1998:467-468).

Türklerde kurban merasimleri kesmek, tığlamak ve saç olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilmedeydi. At, koç, koyun gibi hayvanlar kurban edildiği gibi zaman zaman tarladan kaldırılan ilk mahsulün de kurban edildiği görülmüştür. Ayrıca kurban olarak seçilen hayvanın hayatının bağışlanması ve serbest bırakılması usulü vardı ki Türkler buna “Iduk” diyordu. Kırgızlar bugün hala milli içkileri olan kımız ve kysrak sütünü dört bir tarafa serpmek suretiyle saç şeklindeki kurban âdetini yerine getirmektedir. Yine Kırgızlar çeşitli hastalıklardan kurtulmak ve kaybolan hayvanları bulmak için de kurban kesme âdetini devam ettirmektedirler (Erdem, 2002:169).

İçerisinde şaman kültürüne ait buluntular tespit edilse de araştırmacıların çok büyük kısmı en eski devirlerden itibaren Türklerin milli dinini tek yaratıcıya dayanan Gök Tanrı dini olarak kabul etmektedir. X. asırda Abbasi Halifesi Muktedir tarafından Volga Bulgarları ülkesine gönderilen İbn Fadlan yazdığı seyahatnamede bölge halkına ilişkin gözlemlerde bulunmuş, Maverâünnehir’de devlet öncesi düzende yaşayan Oğuzların varlığından bahsetmiştir (Koçak, 2015:148) . Her ne kadar VIII. asrın ortalarından itibaren Türkler kitleler halinde İslamiyet’i kabul etse de X. asırda dahi Oğuzlar arasında hala Müslüman olmayanların bulunduğunu eserinde dile getiren seyyah bu Oğuzların yurtlarında bulunduğu esnada onların kötü bir işle karşılaşması durumunda başlarını semaya kaldırarak “Bir Tanrı” dediklerini anlatmıştır (İbn Fazlan, 1975:31). Bu söylemden yola çıkarak İslam öncesi Türklerin göğü Tanrının mekânı olarak telakki ettiklerini ifade etmek

doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu anlayış ve uygulamadaki alışkanlık İslamiyet'le beraber aynen devam etmiştir. Bilindiği üzere İslami anlayışta Allah mekândan münezze kabul edilir buna rağmen bugün dahi Türk-İslam kültüründe dua edilirken ellerin gökyüzüne açılması Gök Tanrı inancından İslamiyet'e taşınan önemli bir uygulamadır.

Yine Geleneksel Türk inancında ölen atalarının, kağan ve beylerinin ruhlarının bir kuş gibi göğe yükseldiğine, Tanrının yanına uçtuğuna (uçan bardı) inanırlardı. Türkçede "uçmak" kelimesi aynı zamanda "cennet" anlamına gelmektedir, göğün üst katında cennete giden iyi ruhlar vardır ve bunlar Tanrı'nın nezdinde dünyadaki yakınları için şefaatte bulunurlar. Bu durum Türklerde ecdadı takdis etmek düşüncesiyle ilgilidir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da yeni kabul ettikleri İslam dinine eski uygulamaları tatbik etmişler ve uçmak kelimesini bugün de cennete varmak anlamında kullanmaya devam etmişlerdir (Erdem, 2002:168).

Daha öncede bahsettiğimiz gibi Türklerdeki Gök Tanrı inancında Tanrı tektir ve en kutsal olan odur. Fakat bu durum Geleneksel Türk İnancında başka kutsal varlıkların olmadığı anlamına gelmez. Özellikle geleneksel Türk inancı açısından son derece önemli olan mavi gökteki gök cisimleri (ay, güneş, yıldızlar) büyük önem ve kutsaliyet taşımakta idi. Örneğin; Türkmenlerde "yedigen" olarak isimlendirilen Büyükayı yıldız kümesi hakkında söylenen şu Türkmen söyleyişi bu durumu açıklamamıza yardımcı olacaktır: **"Yedigenim yedi yıldız, yedi gezer, yedi konar, sayarsan sevabı var diye yedi kez söylenirse sevap kazanılır"**. Burada halk, yedi sayısını etrafında toplayan bu yıldızın, sayısı kadar tekrar edilirse sevap kazandıracağına inanır. Tabi bu inanışta etkili olan unsur, Gök Tanrı inancındaki yıldızın kutsiyetidir. İslam öncesi Türk inancında yıldız Tanrı'nın inşa ettiği çadırın pencereleridir. Başka bir Türkmen halk şiirinde yıldızla ilgili şu ifadeler yer alır. **"Yalvarayım Hüda'ya, yıldıza, güne, aya"**. Şiirde Tanrı'dan sonra adları anılan gök cisimlerinden biri de yıldızdır. Bu

örnekte de belirtildiği üzere Türkmenler eski inanışların bir uzantısı olarak yıldıza kutsiyet yüklemiştir ve halk inanışlarına taşımıştır (Gökçimen, 2010:150).

Yıldızlardan başka Güneş ve Ay'da Geleneksel Türk dininde önem taşımaktadır. İnanca göre kötü ruhlar, Güneş ve Ay ile sürekli mücadele halindedirler, bazen onları yakalayıp karanlık dünyasına sürüklerler. Güneş ve Ay tutulmalarının sebebi de budur. Güneş ya da Ay tutulduğu zaman şamanlar onları kötü ruhların esaretinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Onlara göre bu gürültüler kötü ruhları korkutmak içindir. Günümüzde Ay ya da Güneş tutulduğunda Anadolu'nun bazı bölgelerinde çıkartılan çeşitli gürültülerin kaynağının bu inanç olduğu söylenebilir (Pamir, 2003:164).

Geleneksel Türk dini inanışlarından günümüze intikal eden ve bütün canlılığı ile varlığını devam ettiren diğer bir inanış ise "Ateş ve Ocak" inanışıdır. Türklerde ateş tapınma objesi olarak kullanılmamış, fakat temizleme aracı olarak telakki edilmiştir. Bu niteliği ile ateşe tapınan Zerdüşt dininden ayrılmıştır. Türkler ateş ve ateşe bağlı olarak yapılan tütsüleme ile evlerini, çarşayı, pazarı vb. bütün yaşam alanlarını kötü ruhlardan korumuşlardır. Bundan dolayı ateşin yakıldığı ocak da kutsal sayılmıştır ve su dökülerek söndürülmesi bugün hala Anadolu'da uygun görülmemiştir (Güngör, 2007:5).

Türklerin ateşi kutsal kabul etmesine ve ona saygı göstermesine sebep olan Gök Tanrı inancında ateşe tüküren kişinin dilinde yara çıkacağı ifade edilmiş ve böylece bir yasak öne sürerek onu korumayı amaçlamıştır. İrama göre ateşe tükürmenin sonunda kişi cezalandırılacaktır ve dilinde yara çıkacaktır. Çünkü ateş Tanrı tarafından gönderilmiştir. Bundan dolayı Altaylar ateşe karşı söyledikleri dualarda güneş ve aydan ayrılmışsın derler böylece ateşin gökten gönderildiğine inanırlardı. Mübarek sayılan bazı şeylere ve ruhlara karşı küfür etseler bile ateş hakkında küfürlü söz söylemezlerdi (İnan, 2006: 67). Türk ve Moğol toplumlarının inançlarında

çok kutsal sayılan ateşin de bir ruhu olduğuna inanılırdı. Ateşin insanları kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan temizleyici bir unsur olduğu kabul edildiği için de ona kurban sunulur ve saç yapıldı (Çoruhlu, 2002: 49).

Daha öncede ifade edildiği üzere, Orta Asya'daki ateş kültünün Zerdüştlükteki ateş inancı ile yakından uzaktan ilgisi yoktur. Burada ancak zahiri bir benzerlik vardır. Zerdüştlüğün çok koyu bir şekilde yaşandığı İran'da ateş dini tapınma objesi iken Türklerde ise büyü aracı idi. Geleneksel Türk dinindeki inanca göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovardı. Buna en güzel örnek, VI. yüzyılda Batı Göktürk hakanına gelen Bizans elçilerinin ateş arasından geçirilmeleridir, böylece elçiler ile gelmesi mümkün olan kötü ruhlarda kovulmuş olur. Bu inancın izlerine Müslüman Türklerde de rastlıyoruz. Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde "alas alas" diye dolaştırırlar ve buna alaslama derler. Anadolu Türkçesine "alazlama" şeklinde geçen bu deyim ateşle temizlenme manasına gelmektedir (Oymak, 2002:380).

Gök Tanrı inancında ölüm sonrası hayatta dünyadaki yaşanan hayatın tersi yaşanacağı algısı vardır. Bu inanç yağ töreni gibi birtakım törenlerde ters motif ve davranışların sergilenmesine sebep olmuştur. Türklerin ölü ile birlikte mezara konan eşyalarının mezara ters konması bu ters motif inancıyla alakalıdır ve Türk kültüründe İslamiyet ile beraber yaşamaya devam etmiştir. Bunun en çarpıcı örneği ise 1063'te Sultan Tuğrul'a yapılan yas töreninde karşımıza çıkar. Burada törene katılanlar atlarının eyerlerini ters çevirmişlerdir. Aynı şekilde II. Murat'ın ölüm töreninde törene katılanların atlarının eyerlerini ters çevirdikleri de bilinmektedir (Ünal, 2008:113-114). Yine Yavuz Selim'in yeğeni Süleyman Bey genç yaşında Mısır'da vefat edince cenaze töreni Anadolu Türklerinin geleneğine göre yapıldı. Merhum şehzadenin tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eğerleri ters çevrilmiş atlar vardı. Kırılmış olan yayları ile sarığı da tabutunun üzerine konmuştu (Sümer, 1999: 299).

Aynı âdetin XIV. yüzyılda Anadolu'daki Türkler arasında da eksiksiz bir şekilde yaşatıldığını İbn Batuta'nın seyahatnamesinde görebiliyoruz. Seyyah Sinop şehrinde tuttuğu kayıtlarda konuyla ilgili şu ifadelerle yer verir: "Şehre gelişimizin dördüncü günü İbrahim Bek'in annesi vefat etti. Onun cenaze törenine bende katıldım. İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memluk erler ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Kadı ve Hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı..." (İbn Batuta, 2000:444).

Türkler atalarını ve devlet büyüklerini öldükten sonra dahi saygı ile anan ve bu saygının belirtisi olarak onlara gösterişli kurganlar yapan bir kültüre sahiptir. Genellikle "korumak" fiili ile ilişkili görünen kurgan terimi esasen mezar üzerinde bulunan tümseği ifade etmektedir (Koçak, 2015:41-42). İslam'dan önceki Türklerde var olan ahret inancında ölümden sonra yaşanacak olan maddi dirilişte ölen kişi kendisine lazım olacak değerli eşyalarla birlikte bu kurgan denilen mezarlara konurdu. Burada adı geçen eşyaların mezara tersine konulması, ahretin dünyamızın tersi olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Rasony, 1971:28). Yine bu eşyaların kırılarak gömülmesi de ahret inancındaki ters motiflerle alakalı görünmektedir. İnanca göre eğer eşyalar kırılmadan gömülürse o dünyada bu eşyalar ölüye kırılarak verilecektir (Kocasavaş, 2002:69).

Geleneksel Türk dininin Türk-İslam kültürü üzerinde etki bırakan diğer önemli bir unsuru da "efsun" meselesidir. Türkçede buna arvaç veya arbag denir. İslam öncesi Türk kültüründe biri yılan, akrep veya buna benzer zehirli bir böcek tarafından ısırılır veya sokulursa bu kişi efsuncular (arbagçılar) tarafından okunarak tedavi edilirdi. Bakşı yada kam gibi bir din adamı olmayan bu efsuncular arasında nefesi öyle kuvvetli olanlar vardı ki bazı rivayetlere göre bunlar okuyarak haşeratları yanlarına kadar getirip öldürebilirdi.

Ocaklı olarak kabul edilen bu adamlar sadece efsun okumaz aynı zamanda faydalı otlar ile tedavilerini tamamlarlardı. Bugün hala Kazak kültüründe önemli ölçüde yer tutan efsuncular toplum içinde ölen ataların, peygamberlerin ve de önemli insanların ruhlarının koruyucusu olarak kabul edilir. (Gömeç, 2003:96)

Geleneksel Türk dininin en belirgin adetlerinden birisi de falcılıktır. Fal eski Türkçede “ırk” kelimesiyle ifade edilmiştir. Türkiye’nin birçok yerinde “ırk bakmak” deyimi de, fala bakmak anlamında hala kullanılmaktadır. Saha Türklerinde Argıl denilen kâhinlere rastlanır ki, bu kâhinlerin isimleri yine bu kelimeyle alakalıdır. Bu şahısların gelecekte haber verdikleri bilinmektedir. Altaylıların inancında onların din adamları olan “kam ” dan sonra “ırımcılar” gelir. Bunlarında tıpkı kamlar gibi sara nöbetlerine benzer nöbetlere yakalandığı ve bu nöbetleri tuttuğunda gelecekte haber verdikleri bilinmektedir (Gömeç, 2003:96).

Dünya üzerinde var olan birçok eski medeniyette olduğu gibi İslam öncesi Türklerde ve dolayısıyla onların medeniyetlerinden etkilenen Müslüman Türklerde de kürek kemiğiyle fal bakma usulü son derece yaygındır. Konargöçer Türklerde varlığı tespit edilen aşık kemiğiyle fal açma usulü ise bugün Kırgızlar arasında yaygın olarak devam etmektedir. Bu şekilde kehanette bulunan Kırgızlar arasında muskacılıkta oldukça yaygın bir adettir (Erdem, 2002:170). İslam öncesi Türk kültüründen Müslüman Türklere geçen bu fal bakma adeti yalnızca göçebe Türklerde değil yerleşik hayatı benimsemiş Uygurlarda da mevcuttu. V.Thomsen tarafından tercüme edilen ve yaklaşık olarak VIII. yüzyılın ortaları ile IX. yüzyılın başlarına tarihlendiği tahmin edilen Göktürk alfabesi ile yazılmış “IrkBitig” adlı Uygur fal kitabı (Koçak, 2015:138) bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Müslüman Kazaklarda görülen, “Davir Yürütme” ya da “Iskat Çıkarma” adında bir uygulama vardır ki bu uygulamaya diğer İslam toplumlarında rastlanmamasına rağmen İrim konusuna ışık

tutacak önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölü yıkandıktan ve kefenlendikten hemen sonra daha çadırdan çıkarılmadan yapılan bu uygulamada Geleneksel Türk İnancının izleri görülmektedir. İslam geleneklerinden önce Kazaklar, ölü çadırının eşiğine ala iple bağlı 9 tane at getirerek dini tören yaparlar ve ölen kişinin günahlarının bunlara geçeceğine inanırlardı. Daha sonra bu atları kabir başına götürerek kurban ederlerdi. Ölen kişinin çok sevdiği atı da kesilip başı kabre konurdu. Ayrıca Türk bozkır kavimlerinde olduğu gibi yeniden hayata döneceği inancıyla değerli eşyaları, mızrağı, kılıcı, eyer takımı, giyecek ve yiyecekleri, ölü ile birlikte kabre konurdu. İslami gelenek ve göreneklerin güçlenmesiyle birlikte ölü çadırı etrafında ayin yapılan ve kabir başına götürülerek kurban edilen atların yerini diğer hayvanlar almaya başladı. Bu hayvanlar kabir başında kurban edilmeyerek bu defa, davir yürüten mollalara ve fakir fukaraya verildi. Buna göre Davir Yürütme işlemi şöyle yapılmaktadır. Kurban edilecek hayvanlar, yine eski gelenekte olduğu gibi ala iple bağlanıp çadırın önüne getirilir. Bu işle vazifeli kişi hayvan bağlanan ala ipi tutup, ıskat denilen ölünün bir yıllık yerine getirilmeyen oruç, namaz ve daha başka farzlarının yerine getirilmesi sorumluluğunu üzerine alması için ölünün yanında oturan mollaya tutturur. Molla “kabul ettim” diyerek ipi alıp tekrar verir. Bu işlem ölen kişinin yaşı kadar gerçekleştirilir daha sonra ölü evden çıkarılır ve İslami usullere göre cenaze namazı kılınır (Ünal, 2008:108).

Tabiat ve Tabiat Kuvvetleri İle İlgili İrılar

İslam öncesi Türk inanışlarından günümüz İslam kültürüne ulaşan tabiat ve tabiat kuvvetleri ile ilgili oldukça önemli ırılar vardır. Orhun kitabelerinde “yer-su” (yar-sub), Uygurlarda ise “yir-suv” olarak isimlendirilen doğada ki bir takım gizli güçler Türk kültüründe “iduk” yani kutsal kabul edilmiştir. Neredeyse bütün halk inançlarında rastlanan tabiat güçlerine inanma ve onları kutsal kabul etme geleneği her kültürün yaşadığı çevrede karşılaştığı dağ, deniz, ırmak gibi

tabiat unsurlarının azameti karşısında duyulan saygı ile ateş, fırtına, gök gürültüsü ve yıldırım gibi doğa olayları karşısında duyulan hayret ve korku hislerinden kaynaklanarak ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1980:42).

Doğada gizli güçlerin var olduğuna inanan Türkler kâinatta hemen her şeyin bir ruhu olduğunu düşünür ve kâinatı ruhlarla dolu bir âlem olarak kabul ederdi. Bu inanış içerisinde “izi” ya da “iye” olarak adlandırılan koruyucu ruhların ayrı bir yeri vardır (Memmedov, 2002:330). Bugün İslam kültürü içerisine yerleştirilen tabiat kuvvetlerinin birçoğunda bu koruyucu ruhların etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu noktada bahsedilecek ırımlar da ise daha çok bu koruyucu ruhların rol aldığı görülmektedir.

Koruyucu ruhların etkisi ile Türk toplumları üzerinde oldukça önemli yer edinen tabiat kültlerinin bugün dahi Türk-İslam kültüründe en yaygın olarak karşımıza çıkanları ağaç ve su kültleridir. Aslında Türkler yaşadığı coğrafyanın şartlarından dolayı bu iki külte son derece önem vermiş ve bunları kutsal saymıştır. Bilindiği üzere Türklerin tarih sahnesine çıktığı ve asırlar boyu yaşamlarını sürdürdüğü Türkistan oldukça kurak ve zor bir iklim yapısına sahiptir. Bu zor coğrafyada ağaç ve su o kadar önemli görülmüş ki, Türk halk mitolojisinde kutsal olarak kabul edilen ağaca tapınma ve inanma her zaman karşımıza çıkan bir unsur olmuştur. Ayrıca yine halk arasında yeşil, yani yaşayan ağaca zarar vermek ve onu kesmek günah sayılmıştır (Hüseyin Kızı, 2002:338).

Geleneksel Türk inancında kutsal sayılan yalnız ağaç, kâinatın bel kemiği olarak ifade edilmiş insanın kemikleri de hayat ağacıyla özdeşleştirilmiştir. Örneğin; soy ağacı, soy kütüğü gibi kavramlar insan ile hayat ağacı arasındaki bağı gösterir cinstendir (Ergun, 2004: 146). Bu gün Anadolu’nun bazı bölgelerinde, Şamanist Yakutlarda ve Altaylılarda tespit edilen ağaç kültü de vardır. Evladı olmayan Yakut kadının çam ağacına tapınarak dua ettiği gibi, Beyşehir köylerinde çocuğu olmayan kadınların bir ihtiyar ağacın yanında dua ederek ve

ağacın altından geçerek çocuk istedikleri de bilinmektedir (İnan, 2002:397).

İkinci önemli kült olarak kabul edilen su kültü de en az ağaç kadar önem arz etmektedir. Geleneksel Türk inançlarında “ıduk” yani kutsal kabul edilen su kuvvet ve bereket kaynağı olarak algılandığı gibi ayrıca koruyucu ve cezalandırıcı ruh olarak da görülmüştür. İnanişâ göre Tanrı tarafından Türk milletini idare için görevlendirilen kağan görevini yerine getirmesse yer ve sular tarafından cezalandırılırdı. Bu haliyle devlet idaresinde dahi etkin olan su kültü ayrıca bereketin kaynağı olarak da algılanıp yeryüzü gibi ana olarak kabul edilmiştir (Ayan, 2002:622).

Bunun yanında Türkler sahip oldukları Gök Tanrı inancı gereği suyu tıpkı ateş gibi temiz kabul etmiş ve onun kirletilmemesine büyük önem vermiştir. Bugün Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Altaylarda ve de günümüzde Türkiye’deki bazı heterodoks topluluklarda suyun dışkı ile kirletilmesinin, akarsuda yıkanılmasının ve de çamaşır ile kap kaçağın yıkanmasının yasaklanması da bu durumu açıklar niteliktedir (Roux 1998: 110).

Suyun bereket getirdiği ve kötülüklerden koruduğu inancı bugün Anadolu’nun muhtelif yörelerinde hala devam etmektedir. Örneğin, Tunceli ve Bingöl çevrelerinde gelini eve getirmeden önce ırmak veya dere üstüne kurulu köprüden geçirme âdeti vardır. Bu dere ve ırmak kuru dahi olsa bu adet yerine getirilir. Böylece eve gelen gelinin kötülüklerden korunacağına ve girdiği eve bereket getireceğine inanılır. Diyarbakır ve Şanlıurfa çevresinde kuruyan veya kurumak üzere olan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır, bu işlem sayesinde onların kuruması önlenmeye çalışılır. Anadolu da suyun kutsallığı ile ilgili inançlar bu kadarla sınırlı değildir. Şanlıurfa’da ve yöresinde sabah erkenden kapı önüne su dökülürse evin rızkının artacağı inancı, Kars ve çevresinde rüyanın akan bir suya anlatması suretiyle suyun sıkıntıları alıp götüreceği algısı, Bitlis’te cenaze çıkan evdeki bütün

kaplardaki suların boşaltılması ve bu uygulamanın evdeki diğer kişilerin hayrına olacağı inancı hep su kültü ile ilgili olan uygulamalardır (Ayan, 2002:624).

Geleneksel Türk inancında kutsal kabul edilen “yer-su” kültüne kansız kurban sunma geleneği vardır ki bu gelenek Müslüman Türk kültüründe ağaçlara nezir olarak paçavra bağlama geleneğinde yaşatılmıştır. Müslüman halk tarafından dini bir vazifeymiş gibi kabul edilen bu paçavralar aslında dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına bağışlanan kurban geleneğinin yaşatılmasından başka bir şey değildir. İnanca göre yer-su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır, az şeye kanaat ederler ve darılmadıkça kanlı kurban istemezler. İslamiyet’te bu durum şiddetle yasaklanmasına ve büyük günah sayılmasına rağmen Müslüman Türk bu paçavrayı dini bir huşu ile bağlamış eski adetlerini yaşatmaya devam etmiştir (İnan, 1998:472).

Türk boylarında eski devirlerden beri yaşayan çok önemli geleneklerden biri de susuzluğun arttığı yağmursuz geçen mevsimlerde “yada taşı”nı kullanarak yağmur yağıdırma geleneğidir (Ayan, 2002:624). Canlı olduğu düşünülen ve Kök Tengri tarafından Türklerin atasına armağan edildiğine inanılan bu taş sayesinde istenildiği zaman yağmur yağdırılabileceği algısı halk arasında oldukça yaygındır. Birçok hayvanın karnında olan fakat en kuvvetlisinin kurdun karnındaki olduğuna inanılan taş İslam kaynaklarında “yağmur taşı ” olarak adlandırılır. Bu gün Türkiye’nin bazı bölgelerinde özellikle kurak mevsimlerde yağmur yağdırmak için taşı okuyarak suya atma adetinin bu inançla alakalı olduğu düşünülmektedir. (Gömeç, 2003:97).

Yada taşı sadece yağmur yağdırmak için değil uzun süreli ve şiddetli yağmur yağdığı durumlarda sebep olacağı zarara engel olabilmek adına yağmuru durdurmak içinde kullanılmıştır. Örneğin, Radloff 1861 yılında gerçekleştirdiği Altay gezisi esnasında Abakan ırmağı çevresinde şiddetli bir yağmura tutulmuş, aynı zamanda yadacı olan rehberinin efsunu sayesinde bu durumdan kurtulduğunu nakletmiştir (Ayan, 2002:625).

Yağmur duası ile ilgili başka bir ayrıntı daha vardır ki bu durum Türk toplumlarındaki Atalar Kültü ile alakalıdır. Bilindiği üzere geleneklerimizde ihtiyar insanlara saygı son derece önem arz eder onların duasını alabilmek, gönüllerini hoş tutmak Türk kültüründe daima var olan bir olgudur. Bugün Anadolu'nun birçok bölgesindeki inanışa göre yağmur yağması için yaşlı bir insanın duasının alınması gerekir. İşte burada inanışın vurguladığı yaşlı bir kimsenin duası aslında Türk destanlarındaki bilge kocaları, Dede Korkut'u ve mitlerdeki olgun, önder, yaşlı kişileri ve bu bağlamda Atalar Kültü'nü hatırlatır. Çünkü birçok vakada söz konusu yaşlılar anahtar kişidir ve sıkıntıları çözer (Gökçimen, 2010:151).

Atalar Kültü ile ilgili İrılar

Geleneksel Türk inanç sisteminin en önemli unsurlarından birisi de atalar kültü idi. Pederşahi yani baba hâkimiyetine dayalı bir aile sisteminin var olduğu Türklerde, inanca göre ataları öldükten sonra dahi ailesini korumaya devam etmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Türk geleneğinde insanlar minnet duygularını göstermek maksatlı ölmüş olan atalarına kurbanlar sunmuşlardır. Bununla birlikte, atalar kültünde ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla da mezarı kült olarak kabul edilmemektedir. Yalnızca saygıdeğer olanların bu mevkie eriştiği dikkate alınarak "ölüler kültü" ile "atalar kültünü" birbirine karıştırılmamalıdır (Güngör, 2002:264).

Ölmüş olan atalarına dahi bu derece önem veren Türk toplumunda elbette yaşlı insanların büyük saygınlığı vardır. Bir Türkmen halk inanışında "Ata babasının ekmediği adam acı dikse büyümmez" denilir ki, Türkmenler arasında tatlı tohumdansa acı tohumun daha kolay yeşereceği inanışı yaygındır. Burada bir yandan yaşlıların topluma ön ayak olmasından bahsedilirken diğer yandan da gençlerin tıpkı yağmur duasında olduğu gibi yaşlıların öncülüğüne duyduğu ihtiyaç anlatılmaya çalışılmıştır (Tatlılıoğlu, 1999: 24).

Büyüklerin böyle saygın olduğu bir toplumda bu inanışın

sebeplerini atalar kültünde aramak gerekir. Çünkü Geleneksel Türk İncında atalar kültü icabı büyüklere ve hatta onların ruhlarına son derece önem verilirdi. Bugün hala Türk toplumlarında diğerk toplumlardan ayrı olarak ihtiyar kimselere saygı anlamında zen gösterilmesi Türk kültüründeki bu inancın günümüze kadar geldiğini göstermektedir.

Geleneksel Türk dininden günümüze kadar ulaşan en önemli uygulamalardan biri toplu halde yapılan mezar ziyaretleridir. Türkler ölülerini gömdükleri yerlere sin, kabir, kesene, mola, meşhed vb. adlar vermişlerse de en yaygın kullanıma sahip olan mezar ve mezarlık kelimesidir. Ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar ve mezarlıklar bütün Türk dünyasında arife ya da dini bayram günleri halk tarafından topluca ziyaret edilmektedir. Bu durum bir yandan ller kültü ile ilişkili olduğu gibi türbe, tekke, yatır, dede mezarları vs. ziyaretleri ise doğrudan atalar kültü ile bağlantılıdır (Güngör, 2007:4).

Burada bahsedilmesi gereken önemli bir hususta “yoğ” ya da “yuğ” törenleridir. Özellikle yuğ aşı denilen ölünün arkasından yemek verilmesi usulü konumuzla çok yakından alakalıdır. Türk toplulukları açısından son derece önem arz eden ölünün arkasından ağıt yakmakla başlayan yuğ törenleri günümüzde ölümü müteakip verilen “l aşı, can aşı, kazma takırtısı, can pidesi vb.” isimli yemekle devam etmektedir. Bugün Anadolu’da ölüye hayır olsun ve sevap kazansın düşüncesiyle verilen bu yemek esasen ilk Türk topluluklarında ölünün ruhunu teskin etmek ve onu kötülüklerden korumak amacı ile verilirdi (Güngör, 2007:4). Belki de bugün Anadolu’da yaşanan bu durumun açıklamasını atalar kültü inancında aramak gerekmektedir. Bilindiği gibi atalar kültü inancında aile byğu ya da reisi olan kişi lse dahi onun ruhu ailesini korumaya devam etmektedir. İşte hayatta olan yakınları da bu düşünceden olsa gerek ailesi için ölümünden sonra dahi mücadeleye devam eden büyüklerine hayır işlemek istemişlerdir.

Orhon yazıtlarında Kültegin için yapıldığı belirtilen yuğ

töreni tasvirinden anlaşıldığı üzere Göktürklerde bu tören oldukça gösterişli gerçekleştirilmektedir. Birçok Türk hükümdarı yada temsilcilerinin katıldığı bu yas töreni son zamanlara kadar Kazak ve Kırgız Türklerinde de VII. yüzyıldaki gibi büyük bir ihtişamla yapılır. Bu törenlerde yüzlerce çadır kurulur ve bunlardan birinde hoca ve hafızlar Kur'anı kerim okur ve hatimler indirilir. Ölünün mezarına kımız saçılır, et parçaları atılır, kesilen hayvanların yağlarından parçalar alınıp "tiyebersin" yani "ölüye değsin" diye ateşe atılır ki bu durum Türklerdeki ahret inancıyla alakalı görünmektedir (İnan, 1998:466).

Yuğ törenleri, Kazaklar arasında özellikle 18. ve 19. asırlarda son derece yaygınlaşmıştır. Ölüm anından itibaren ölüyle ilgili işlemlerin her aşamasında bozkır çevresinde oluşan eski inanç ve yaşam tarzının izleri görülür. Ölü çadırı kurulması bu geleneklerden biridir. Bugün İslam dünyasındaki kubbeli Türk çadırını andıran klasik türbe geleneğinin Türklerin İslam öncesindeki bu uygulamasının bir uzantısı olduğu düşünülebilir (Ünal, 2008:105-106).

Türklerin atalarını anmak amacıyla gerçekleştirdiği yuğ törenini yapabilmek için ölüm vakti ile tören arasından en az bir mevsimin geçmesi gerekmektedir. Ölüler bu törenlerde mezara konulurken ölen kişinin ehemmiyetine göre koyun veya at kurban edilir, ölü çadırı çevresinde at yarışları yapılırdı. Burada çok dikkat çekici bir nokta göze çarpmaktadır ki oda yasın sembolü olarak cenaze yakınlarının yüzlerini çizmesidir (Eberhard, 1996: 86). Bu yas törenlerini Müslümanlığı kabul etmelerine rağmen XVI. yüzyıl Oğuzlarında da görmekteyiz. Dede Korkut hikâyelerinde tasvir edilen matemde görülen yüz yırtıp, saç yolup ağlamak, bağıra çağıra ağıt söylemek, beyaz çıkarıp kara giymek, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş vermek tamamıyla Geleneksel Türk inancındaki ölümler kültüne mahsus ayinlerde var olan unsurlardandır (İnan, 1998:470).

Görüldüğü üzere Türklerde, ölünün yakınları cenazenin ardından çektikleri acıyı gösterebilmek adına kendi bedenine acı

vermektedir. Yüz (yanak) kesici bir aletle çizilir böylece, gözlerden dökülen tuzlu yaşlar bu çiziklerden akan kana karışır ve yas tutanların manevi acısına fiziksel acı eşlik eder. Bugün İslamiyet'in bütün yasaklamalarına rağmen Anadolu'da bu adet göğse vurma, giysileri yırtma, saç baş yolma gibi eylemlerle hala devam etmektedir. Ayrıca günümüzde kullanılan "kan ağlamak" ve "kanlı gözyaşı akıtmak" gibi deyimlerinin tarihsel temelinde bu eski gelenek yatmaktadır (User, 2008:138-142).

Türklerde ki mezar geleneği içerisinde son derece önemli konulardan biride balballardır. Türk askerinin savaşta öldürdükleri düşman askeri sayısı kadar mezara konulmuş, doğu batı yönünde dizilmiş ve kabaca yontulmuş taşlara balbal denilir. Ebedi hayata inanan Türkler öldürdükleri düşmanın kendilerine öbür dünyada hizmet edecekleri inancına sahiptiler. Mezarlarına diktikleri balballar bu düşmanların ruhunu temsil ediyordu. Balbalların sayısı bazen bir bazen de yüzlerce olabiliyordu. Ancak sayıları yüzleri bulan balbalların diğer kahramanlar tarafından ölen askere bir hizmetkâr hediyesi olarak verildiği de düşünülebilir (Karamürsel, 2002:78). Türklerde mezarlara dikilen balballar, atalara saygıyı esas alan bir inançtan da kaynaklanmaktadır. Bugünkü mezar taşları, kahramanın hayatta iken öldürdüğü düşmanlarının sayısı kadar dikilen balbalların devamı olarak karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2002:325).

Bilindiği üzere Türklerin günlük hayatında son derece önemli bir unsur olan at, ölüm sonrasında da oldukça önem kazanmaktadır. Atın ölen kişiyle birlikte gömülmesi ya da derisinin sıırıklara geçirilip mezara dikilmesi, ölen kişinin cennete gideceği ve giderken de yaya kalmaması için atına ihtiyaç duyacağı inancından kaynaklanmıştır. Türklerde cenazelerde ya da başka törenlerde yapılan bütün ayinler için kanlı veya kansız kurban gerekirdi. Bunların en önemlisi at kurbanıdır, bundan sonra koyun gelir. Bu düşünceden yola çıkarak Anadolu'da görülen koyun, koç ve at şeklindeki mezar

taşlarının ve mezarlardaki heykellerin, Orta Asya Türk geleneklerinin devamı olduğunu ve bu tip mezar taşlarının Akkoyunlu ve Karakoyunlu döneminden kalma eserler olduğunu ifade etmek gerekir (Danık, 1990:31-33).

Ölü ile ilgili diğer bir inanış ise mezar yapılarıdır. Türk topluluklarının ana kültüründe ölüyü yer altındaki kötü ruhlardan gizleme inancı yer almaktadır. İşte bu inanış sebebiyle dinleri ne olursa olsun bütün Türk toplulukları saptırmalı mezarlar yaparlar. Bu tür mezarlarda ölü toprağın yığıldığı yerin altında değil, mezarlara yapılan bir cebin içerisine konulur. Günümüzde bu tür mezar yapıları hala devam etmektedir (Güngör, 2007:5).

Bir yandan Kök Tengri dini diğer yandan Atalar kültü ile ilgili olan diğer bir uygulama ise eşiği kutsal kabul etme inancıdır. Geleneksel Türk inancında kapıdan içeri girerken eşiğe basmak günah kabul edilmiştir. İnanca göre eşik kapıdır, kapı ise yeni bir dünyaya açılmaktır. Bu nedenle eşik saygındır ve de kutsaldır. Anadolu, Balkanlar ve Türkistan'daki din büyüklerinin yattığı yatırlar, insanlar tarafından ziyaret edilirken eşikleri niyaz edilir ve o kapıdan şefaath beklenir ki bu durumda İslam öncesi Türk kültüründe var olan Atalar Kültü ile alakalı görülmektedir. Kapıdan içeri girilirken sadece kutsal kabul edilen mekânlar değil, evlerin de eşikleri çiğnenmez. Anadolu'nun bazı bölgelerinde gelin baba evinden çıktıktan sonra yeni evine ilk defa girerken eşiği niyaz eder ve eve öyle girer (Şener, 1997:108).

Şamanizm'le ilgili İrılar

Esasen dinden çok dini-sihrimistik bir yapı olan Şamanizm inanç sisteminde yer aldığı birçok toplum tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Örneğin; Avrupa ve Amerikalıların "Şamanizm" dediği bu kavramı Ruslar "Şamanstvo", Moğollar "Bo", Eskimolar ise "Angakok" olarak isimlendirmiştir. Türk kültüründe ise, "Kam, Oyun, Bahşı veya

Bakşı” gibi birçok farklı isimle anılmıştır. (Arslan, 2007:52). Dünyanın birçok farklı kültürü tarafından çeşitli isimlerle anılmasından dolayı Şamanizm’in çok geniş bir coğrafya ya etki ettiği anlaşılmaktadır. Gittiği bütün bölgelerde yaşanan dinin içerisine rahatlıkla adapte olabilen bu yapı çeşitli sihrimistik unsurları içerisinde barındırarak düzenlenen ayin esnasında şamanın söylediklerinden ortaya çıkan bir “vecd” halidir (Gömeç, 2003:99).

Bazı araştırmacılar Altaylılar ve Yakutlarda görülen Şamanlığı tamamiyle Geleneksel Türk dini olarak ifade etse de bu görüş çok fazla itibar görmemektedir. Çünkü çok eski devirlerden beri büyük hakanlıklar ve Cihanşümül devletler kuran Türklerin dünya görüşlerinin ve dinlerinin Altay ve Yakut Şamanizm’inden çok daha gelişmiş bir yapıda olması gerekmektedir. (Gömeç, 2003:79). Bundan dolayıdır ki şamanları da özellikle Geleneksel Türk dinine mahsus bir otorite tipiymiş gibi algılamak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Şamanlar Geleneksel Türk dini içerisinde belli bir yere sahip olsalar da aslında onların fonksiyonları özellikle Gök Tanrı’nın söz konusu olduğu durumlarda oldukça sınırlı kalmaktadır (Güngör, 2002:266).

Temel prensibi, ruhları, cinleri ve perileri yönlendirerek gelecekte haber vermek olan Şamanizm dünyanın birçok yerinde ilahi olsun olmasın birçok dine etki etme başarısı göstermiştir. Onun bu başarısı halkın maneviyatına ve ruh dünyasına bürünme kabiliyetinden kaynaklanır. “Extase” denilen ruhun yer altı ve gökyüzüne seyahati sayesinde tanrılarla bağlantı kuran şaman, Türklerin tabiatla var kabul ettiği esrarlı kuvvetleri en iyi şekilde suistimal etmiştir. Böylece Şamanizm Geleneksel Türk dinine yavaş yavaş girerek bir müddet sonra adeta din kadar sağlam bir yapıya kavuşmuştur (Kafesoğlu, 1980:33-35). Bu özelliğini İslam inancına da taşıyan Şamanizm Müslümanlığı kabul eden Türkler arasında varlığını sürdürmüş bir müddet sonra adeta İslami bir uygulamaymış gibi kabul görmeye başlamıştır.

Türklerin İslamiyet'i yaşadığı coğrafyaların çoğunda İslam öncesi uygulanan dini ayinler İslami motiflerle birleşerek bu kültür içerisinde hayatını devam ettirmiştir. Bunun en belirgin örneklerini bugün Şamanizm'deki uygulamalarla paralellik gösteren Alevi-Bektaşî kültüründe görmekteyiz. Özellikle Şamanlık ile Alevi inancı arasında dini liderler, törenlerde giyilen özel kıyafetler, oturma düzeni ve sırası, tören esnasında müzik, şiir ve dansın birlikte bulunması gibi birçok uygulamada büyük benzerlikler vardır (İnan, 2006:114-115).

Alevi-Bektaşî cemleri de tıpkı Şaman törenleri gibi gece yapılır. Anadolu'da dede olmanın en temel şartı olan dede soyundan gelme adeti şamanlıkta ki hiyerarşik sıra ile ilgilidir. Çünkü şaman öldüğünde de yerine onun yardımcılığını yapmış olan erkek torunlardan biri geçerdi (Turan, 2010:156). Yine Alevi kültüründe ki dede önünde secdeye kapanma ve niyazda bulunma adeti aslında eski bir Türk geleneğiydi ve İbn Fadlan Türkmenlerde ki bu gelenekten bahsetmekteydi. Kaşgarlı Mahmud da Oğuzların saygı duydukları şeylere ve insanlara secde ettiklerini (yükündüklerini) açıkça ifade eder (Eröz, 1990:282).

Dedeler de şamanlar gibi tamamen hafızaya dayanan sözlü halk geleneğini nesilden nesile aktarmak görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca şamanlar gibi dedelerinde hastalıkları iyileştirdiği bilinmektedir. Anadolu'da Alevi cemlerinde dede veya zakirin çaldığı bağlama İslam Öncesi Türk kültüründe şamanların ayinlerde çaldığı kopuzun devamı niteliğindedir (Şener, 1997:77). Alevi dedeleri ve şamanlar arasındaki bir başka benzerlikte ayin esnasında kullandıkları "asa" veya "tarik" denilen değnektir. Yakut şamanlarının ayin esnasında davulla birlikte kullandığı kayın ağacından yapılan asaların benzerleri Alevi cemlerinde dedeler tarafından kullanılmaktadır (Eröz, 1990:277).

İki kültür arasında ki bir başka benzerlik ise ayinlerde giyilen kıyafet konusunda karşımıza çıkmaktadır. Dedelerin

törenlerde eskiden bu yana giydikleri özel kıyafetlerin şaman ayinleri için çok özel bir şekilde hazırlanan kıyafetler ile alakalı olduğu bilinmektedir. Özellikle cem töreninde dedelerin üç etekli bir entari giymeleri zaruridir ki bu üç etekli entari giyme geleneği Şamanizm’de de mevcuttur. Ayrıca cem ayinlerinde giyilen beyaz elbiseler kefen olarak isimlendirilir ve bu elbisenin semahın felsefesiyle doğrudan alakası vardır. Elbise transın gerçekleşmesinde Allah’a ulaşma yolculuğunda aynı şamanın elbisesi gibi bir araçtır (Turan, 2010:156)

Bilindiği gibi şamanların en önemli özelliklerinden biri de yapmış olduğu çeşitli ayinlerle kendilerine gelen hastaları tedavi etmektir. Kişilerin hastalığını genelde kötü ruh ve cinlere bağlayan Şamanizm de şamanların uyguladıkları yöntemler İslamiyet’in kabulü ile Müslüman mollalarda da görülmüş ve bu ayin türünden uygulamalar günümüz Türk geleneklerinde de devam etmiştir. Örneğin, X. yüzyıl’da İslamiyet’i kabul etmiş olan Başkurt din adamlarının birçoğu şamanların kullandığı yöntemlere benzer yöntemler kullanarak insanları tedavi etmeye çalışmıştır. Başkurt asıllı meşhur tarihçi Ahmet Zeki Velidi Togan da Orta Asya’da bulunduğu sırada sıtma hastalığına tutulduğunu ve o bölgede yaşayan bir Bakşı tarafından tedavi edildiğini hatıralarında anlatmıştır (Salihov, 2007:83-87).

Bugün Anadolu’da Türklerinin, belki de Kuran’dan sonra en fazla okunan dini metni olma özelliği taşıyan mevlit okunurken kullanılan müzik bu geleneğin eski inançlarla alakasını gösterir niteliktedir. Tıpkı mevlitte olduğu gibi Şamanizm’de de ayinler müziksiz yapılmaz şaman davulu veya kopuzu olmadan tören gerçekleşmezdi. Mevlit’in Türklere ait bir uygulama olduğunu ve İslam önceki Türk kültürü ile alakalı olduğunu kanıtlayan en önemli özelliği ise bu âdetin Türklerden başka bir İslam toplumunda görülmemesidir (Şener, 1997:107).

Şamanizm’in İslamiyet’e taşıdığı en önemli unsurlardan bir diğeri ise “donuna girmek” olarak ifade edilen şekil

değiştirme geleneğidir. Bu gelenek özellikle İlk Müslüman Türklerde dervişlerin istedikleri zaman bir hayvan (ki bu hayvan genellikle kuştur) şekline girebilmeleridir. Bu şekil değiştirme geleneği mitolojik araştırmalarda Metamorphose olarak isimlendirilirken, Türkler bu deyimın karşılığı olarak Donuna Girmek sözünü kullanmışlardır. Özellikle Bektaşı geleneğindeki dervişlerin “mana âleminde velayetle” şeklinde yorumladıkları bu geleneği sıkça kullandıkları görölmektedir (Kalafat, 2008:318-319).

XVI. yüzyılda yazıya geçmesine rağmen İşlam öncesi Türk költürü ve toplum hayatına, özellikle de şamanist geleneklere ait önemli bilgilerin yer aldığı Dede Korkut hikayeleri költür tarihi açısından son derece önemli metinlerdir (Koçak, 2015:114). Geleneksel Türk inancında hastaları iyileştirmek için “göçürme” ya da “çevirme ” adında bir tören mevcuttu, buna göre şaman bir hayvanı hastanın etrafında dolaştırarak hastaya musallat olan ruhu bu hayvana naklederdi. XVI. yüzyılda bu uygulamanın biraz İşlami şekilde Oğuzlar arasında da uygulandığı Dede Korkut hikayelerinde ki şu satırlardan anlaşılmaktadır, “Oğuz Beyi Salur Kazan, oğlu Uruz’u esaretten kurtardıktan sonra kırk evli kul (köle) ile kırk cariye oğlu başına çevirdi azat eyledi ”. Ayrıca bu adet günümüz Müslüman Kazaklarda aynamla (yani dolaşma) adıyla aynen devam etmekte hastanın etrafında bir hayvan dolaştırılarak kurban edilmektedir. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ise baştan çevirip sadaka vermek âdeti ile birlikte nazar dokunarak hastalanan birinin başından tuz çevirerek ateşe atma âdeti bu geleneğin devamı niteliğindedir (İnan, 1998:478).

Sonuç

Coğrafyaları gereği göçebe yaşam tarzını benimseyen Türkler atı evcilleştirerek çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş ve birçok büyük devlet kurarak bu sayede çok farklı költür ve medeniyetlerle tanışmışlardır. Bu arada hüküm sürdükleri coğrafyalardaki milletlere kendi költürünü taşıdıkları gibi buradaki költürlerden de önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Tabi

ki kltr oluşturan en önemli unsurlardan biri olan inanç konusu da bu etkileşim içerisinde son derece mühim bir yer tutmuştur. Geldikleri bölgelerde pek çok önemli dini yapılarla temasa geçen Türkler böylece zengin bir kltr birikimine de sahip olmuştur.

Neticede İşlam dinini fıkıh, kelam, tefsir gibi dini konularla ilgilenen ve anlaşılmaz bir şekilde halka aktaran âlimler aracılığı ile değil de herkesin anlayabileceği basit bir biçimde aktaran İşlam sufileri aracılığı ile öğrenen göçebe Türkler bu yeni din ile kültürlerini yeniden şekillendirerek yeni bir dini anlayış ortaya koymuşlardır. Böylece benliklerini yitirmeden İşlam'ı yaşama şansı elde eden Türkler geleneksel inançlarıyla ilgili kltr ve uygulamalarını da İşlam dini içerisinde yaşatmaya devam etmiştir. Bu gün dahi batıl olarak nitelendirilen fakat varlığını devam ettiren bu halk inançları, Geleneksel Türk dininin Türk-İşlam kltr üzerindeki izleri ve yansımalarıdır.

Geçmişten günümüze taşınan bu halk inançları Türk milli kimliğinin korunmasında büyük katkı sağlamış özellikle Sovyet baskısı döneminde neredeyse din kadar işlevsel olan ırımlar batıl olsalar dahi bir önceki inanç sisteminin izlerini bünyesinde barındırarak Türk kültürünün nesillere aktarılmasında son derece etkili olmuştur. Bu düşünceden hareketle Türkistan'da bağımsızlığını kazanan birçok Türk devleti eğitim müfredatlarına ırımlar konusunu dâhil ederek Sovyet Rusya'nın yarattığı kltr tahribatını en aza indirmenin yollarını aramışlardır.

Engin GÜNGÖRMEZ,
Doktora ğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli niversitesi,
ezgungormez@hotmail.com

Alıntı Kaynak: Cappadocia Journal Of History And Social Sciences Yıl: 2016 Sayı: 6.

BİBLİYOGRFYA

- ♦ ARAZ, R., (1995) Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 247s.
- ♦ ARSLAN, A., (2007) "Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanların Giysileri", Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, 16-17 Nisan 2007, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.5183.
- ♦ AYAN, E., (2002) "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.622-629.
- ♦ ÇORUHLU, Y., (2002) Türk Mitolojisinin Anahtarları, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 238s.
- ♦ DANIK, E., (1990) Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 116s.
- ♦ EBERHARD, W., (1996) Çinin Şimal Komşuları, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 281s.
- ♦ ERDEM, M., (2002) "Kırgızlarda Dinî ve Sosyal Hayat", Türkler Ansiklopedisi, C.ni, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.167-176
- ♦ ERGUN, P., (2004) Türk Kültüründe Ağaç, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 879s.
- ♦ ERÖZ, M., (1990) Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 439s.
- ♦ GÖKÇİMEN, A., (2010) **"Türkmen Irımları (Halk İnanışları) ve İşlevleri", Millî Folklor Dergisi, Sayı 87, İstanbul, ss.148-158.**
- ♦ GÖMEÇ, S., (2003) "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXI, Sayı 33, Ankara, ss.79-104.
- ♦ GÜNGÖR, H., (2002) "Eski Türklerde Din ve Düşünce", Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.261-282.
- ♦ GÜNGÖR, H., (2007) "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", Yaşayan Eski Türk İnançları " Bilgi Şöleni: Bildiriler, 16-17 Nisan 2007, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.1-7
- ♦ HÜSEYN KIZI, N., (2002) "Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnancın Destanlarda Tasviri" Türkler Ansiklopedisi, C.III,

Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.338-344.

♦ İBN BATUTA, (2000) Ebu Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci İbn Batuta Seyahatnamesi, çev. A. Said Aykut, C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 580s.

♦ İBN FAZLAN, (1975) Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnamesi. Tercümesi, haz. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 155s.

♦ İBRAYEV, Ş., (2006) "Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında", Bilig, Sayı 37, Ankara, ss.1-11.

♦ İNAN, A., (2006) Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 229s.

♦ İNAN, A., (1998) "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler Ve İncelemeler, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.462-479.

♦ KAFESOĞLU, İ., (1980) Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 67s.

♦ KALAFAT, Y., (2008) "Dedem Korkutun Kurdu" Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 9, Ankara, ss.309-324.

♦ KARAMÜRSEL, A., (2002) "Türklerde Mezar Geleneği", Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.76-79.

♦ KOCASAVAŞ, Y., (2002) "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri", Türkler, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 67-75.

♦ KOÇAK, K. (2015), Bozkır Türk Kültür Tarihinin Kaynakları, Kömen Yayınları, Konya.

♦ MEMMEDOV, C.B., (2002) "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı)" Türkler, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 330-337.

♦ OYMAK, İ., (2002) "Türkistan'da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri", Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.375-384.

♦ PAMİR, A., (2003) "Türklerin Geleneksel Dini Şamanizm'in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku'na Etkisi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.52, Sayı 4, Ankara, ss.155-186.

- ◆ RASONYI, L., (1971) Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 420s.
- ◆ ROUX, J.P., (1998) Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yayınları, Ankara, 303s.
- ◆ SALİHOV, A., (2007) “Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri”, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, 16-17 Nisan 2007, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.83-89.
- ◆ SÜMER, F., (1999) **Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 484s.**
- ◆ ŞENER, C., (1997) Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm, Ad Yayıncılık, İstanbul, 114s.
- ◆ TATLIOĞLU, D., (2000) **“Türkmen Irımları (Halk İnançları)”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Sivas, ss.151-166.**
- ◆ TATLIOĞLU, D., (1999) **“Türkmenistan’da Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 2, İstanbul, ss.13-32.**
- ◆ TURAN, F.A., (2010) “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 56, Ankara, ss.153-162.
- ◆ TURAN, F.A., (2002) “Eski Türklerde Tek Tann İnancı”, Türkler Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.320-325.
- ◆ TURAN, O., (2002) “Türkler ve İslamiyet”, Türkler Ansiklopedisi, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.290-304.
- ◆ USER, H.Ş., (2008) “Kan Ağla ve Baş Bağla Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması”, Türkbilig, Sayı 16, Ankara, ss.137-145.
- ◆ ÜNAL, M., (2007) “Evrensel Dinlerin Şamanizm’e Yaklaşımı”, Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, 16-17 Nisan 2007, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, ss.97-109.
- ◆ ÜNAL, F., (2008) “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, Bilig, Sayı 45, Ankara, ss.103-130. Edebi makalalar